

ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДИРЕКТОРІЇ УНР ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИПЕНЬ 1919 рр.)

© Мина Ж.В., 2003

Досліджено процес формування військової політики Директорії з листопада 1918 по липень 1919 року.

The article is investigating the process of the formation of military policy of Directoria during November 1918 till July 1919.

З відновленням державної незалежності України посилився інтерес до історії визвольних змагань українського народу. Об'єктом посиленої уваги істориків став період національно-визвольних змагань 1917 – 1920 років, зокрема доба Директорії УНР, яка була фактично третьою спробою утворити Соборну Україну після Центральної Ради та Гетьманату.

Дослідники отримали змогу неупереджено, спираючись на факти та архівні матеріали, відтворювати історичне минуле. Це швидко відбилось на результатах досліджень. З'являються окремі статті та розділи в монографіях, присвячені окремим аспектам військово-історичної проблематики. Так, в монографії М.Ф. Литвина та К.Є. Науменка “Історія галицького стрілецтва” є окремий розділ про створення та діяльність однієї з найбоєздатніших частин Армії УНР – Галицько – Буковинського куреня Січових Стрільців [1].

Цікавий фактичний матеріал, присвячений проблемам військового будівництва міститься в монографії М. Кравчука “Правові основи будівництва Збройних сил України в 1919 – 1993 рр” [2], де започатковано розв'язання проблем, котрим присвячена дана стаття.

У межах повномасштабної реформи Збройних сил Директорії влітку 1919 р., спрямованої на перетворення армії на регулярну з чіткою структурою, відбувалось заснування органів військової розвідки та контррозвідки. Саме цим проблемам присвячений четвертий розділ монографії В. Сідака “Національні спецслужби в період Української революції 1917 – 1921 рр (невідомі сторінки історії)” [3].

Історія становлення Збройних сил Директорії знайшла відображення у працях, присвячених Симону Петлюрі. У зв'язку з цим заслуговує на увагу “Збірник наукових праць другого конгресу петлюрівців в Україні” [4].

Найбільш ґрунтовною працею, присвяченою С. Петлюрі, є монографія С. Литвина “Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана” [5]. Це перше в Україні комплексне узагальнююче дослідження життя і діяльності Голови Директорії і Головного Отамана Військ УНР.

На даний час багато питань, пов'язаних із формуванням Збройних сил Директорії, залишаються не вирішеними і потребують детальнішого дослідження.

Зробимо спробу з'ясувати, з якими труднощами зіткнулась Директорія при формуванні військової політики. Ці проблеми є актуальними, оскільки сьогодні Україна знаходиться на етапі розбудови власних Збройних сил і багато питань потрібно вирішувати, враховуючи досвід та уроки минулого.

Процес будівництва Збройних сил Директорії розпочався зразу ж з повстанням проти гетьмана П.Скоропадського. Загалом кількість військ за різними даними становила від 150 тис. до 300 тис. осіб, однак це були суто повстанські, нашвидкоруч сформовані загони, які швидко почали розпадатись. Причиною було те, що більшість таких загонів становило

селянство, яке хотіло, швидко отримавши землю, господарювати на ній. Крім того, утримання 150 тисячної армії було непосильним для українського уряду [6, с. 108]. Армія зменшувалась чисельно. За архівними даними, на 11 січня 1919 р. у бойовому складі армії залишилось 56 тис. осіб [7, арк. 158]. Основне ядро її складалось із Запорізького корпусу, Корпусу січових стрільців, дивізії сірожупанників, Чорноморського коша (корпусу), багатьох неуккомплектованих частин, для закінчення формування яких потрібно було ще чимало часу, та двох юнацьких шкіл [8, с. 108].

Найголовнішою перешкодою у становленні УНР була розпочата загонами Червоної Армії війна (в кінці листопада – у грудні 1918 року). Для вирішення проблеми поповнення Збройних сил 27 листопада 1918 р. приймається закон “Про мобілізацію” [9, с. 109]. В результаті в Армію УНР влились сотні повстанських загонів із слабкою дисципліною та небажанням виконувати накази командування. Крім того не було розроблено військової структури установ і засобів для їх проведення. Отже, згідно із наказом, мобілізація громадян віком від 20 до 35 років з одного боку сприяла швидкому розгортанню повстання по всій території України, а з другого – негативно вплинула на подальший стан військових формувань УНР. Військові з’єднання, які виникали стихійно, були погано організовані і являли собою дрібні тактичні одиниці на чолі з погано обізнаними у військовій справі отаманами. Згідно з розпорядженням Головного Отамана Армії УНР Симона Петлюри, реорганізацію частин потрібно було проводити так, щоб скасувати дрібні частини та з’єднати їх в полки, а полки в окремі групи дивізій у складі трьох піших, одного кінного і одного гарматного полків [10, арк. 26].

Планувалося реорганізацію провести так, щоб на східному фронті сформувати три дивізії в напрямках на Чернігів – Полтаву – Кременчук і резервні частини в Києві в складі двох дивізій. В напрямку Катеринослав – Нікополь група от. Гулія мала складатись з двох дивізій; група от. Оскілка з трьох дивізій в напрямку на Коростень – Сарни – Володимиро-Волинськ з резервними скупченнями на території Волині. Група Омеляновича-Павленка мала переформуватись в дивізії та окремі групи залежно від кількості багнетів, які були в їх розпорядженні [11, арк. 26].

Аналізуючи фактичний склад і положення дієвих сил Армії УНР на початку січня 1919 р., В. Прохода вважав, що при наявності 60 тисяч багнетів та 7 тисяч шабель можна було “боронити Україну власними силами, а не просити чужої допомоги в тих, що не признавали за українцями права на державну незалежність” [12, с. 94 – 95]. Важко з ним погодитись, адже не дисциплінована повстанська маса селян в умовах відступу швидко дезорганізовувалась. Крім того, ситуацію ускладнювали більшовицькі агітатори. Це підтверджують архівні дані, зокрема повідомлення командувача Республіканських військ Чернігівщини і Полтавщини полк. Палія від 24 грудня 1918 р. Він інформував полк. Генерального Штабу Ю. Тютюнника та полк. П. Болбочана про тривожний стан в прифронтових лініях Гомеля, Новгород-Сіверська, Глухова, Путивля, Лохвиць про те, що там з кожним днем збільшується число більшовицьких агітаторів, які “грабують населення та йдуть в напрямку до Конотопа-Кроловець” [13, арк. 1]. Більшовики активно пропагували привабливі соціальні гасла і тим самим вносили дезорганізацію у військові частини.

Крім того, ситуацію ускладнював брак добре підготовлених старшин. 15 лютого 1919 р. на нараді завідувачів організаційно-інструкторських відділів зазначалось, що $\frac{3}{4}$ Армії Директорії не відповідають своєму призначенню. Поліпшити це становище мала розпочата ще в грудні 1918 р. робота над створенням системи термінового навчання

старшин протягом шести тижнів. 31 грудня 1918 р. наказом Головного управління Генерального штабу створювалась Військова академія. Розроблялись плани щодо юнацьких старшинських шкіл. Справами організації військових навчальних закладів займались Головна шкільна управа [14, с. 109]. 4 січня 1919 р. було затверджено систему військових закладів, яка передбачала центральні інструкторські і юнацькі старшинські школи, а також старшинські і підстаршинські школи при військах. Фактично ж існувала тільки Житомирська і Кам'янець-Подільська юнацькі старшинські школи, які пізніше були об'єднані в одну Кам'янець-Подільську [15, с. 282 – 283].

Переважаючі сили ворога примусили українську армію відступати крок за кроком із втратами. У військах відчувалось “сильне бродіння”, дезертирство досягло великих розмірів. У деяких частинах, що стояли у Вінниці, в ротах залишилось по 15 – 20 козаків [16, арк. 49].

У таких надзвичайно складних умовах січня-лютого 1919 р. продовжувалась робота з реорганізації армії. Крім юридичного оформлення мобілізації до війська УНР, важливим було затвердження нової штатно-організаційної структури та командно-посадової системи. Так, наказом № 22 Головного Командування військами УНР від 1 січня 1919 р. частини Волині і Поділля залишались в підлеглості от.О. Шаповала; частини Херсонщини – в підлеглості от.О. Грекова; на Київщині підлягали полк.Є. Коновальцю. Всі військові частини на Лівобережній Україні залишались в підпорядкуванні от.П. Болбочана [17, арк. 13].

Для того, щоб утворити єдину структуру та забезпечити порядок серед частин, планувалось організувати армію у складі 19 корпусів, з яких 11 мали творити Дієву Армію УНР [18, арк. 13].

Питанням надійності особового складу в армії займались створені у грудні 1918 р. спеціальні комісії. Надавалось великого значення і національному складу в військових частинах. Так, у наказі Головної команди військ УНР від 9 лютого 1919 р. (ч. 54), підписаного Головним Отаманом, наголошувалось: “В військових частинах Української Армії повинні залишатись тільки ті козаки і старшини, які родились на Україні і жили тут постійно. Решта вояків – неукраїнців можуть залишатись в нашій війську тоді, коли вони виявлять своє відношення до Української державності. Надалі ... приймати неукраїнців-вояків тільки після суворої перевірки попередньої діяльності кожного і складення ними присяги на вірність Українській Самостійній Народній Республіці і готовності положити за неї своє життя” [19, арк. 12]. Аналізуючи документ, приходимо до висновку, що С. Петлюра боровся за те, щоб у війську були перш за все надійні люди, незалежно від національності.

Одним з найважливіших питань при розбудові Збройних сил було і залишається питання зміцнення військової дисципліни. Жодна проблема в армії не може бути розв'язана без неухильного дотримання військовослужбовцями встановлених порядків і правил. У складних умовах ведення бойових дій довелося вищому командуванню періоду Директорії здійснювати заходи із зміцнення дисципліни у війську. У наказі від 29 грудня 1918 р. (ч. 6) наголошувалось: “Всякі спроби непослуху вважати за бунт і карати польовим судом” [20, с. 58].

Започаткував діяльність військово-польових судів наказ С. Петлюри і О. Осецького від 22 листопада 1918 р. про заснування при всіх окремих частинах військово-польових судів у складі прокурора, 2 старшин, 2 козаків та секретаря [21, с. 57 – 58]. Після того, як 26 січня 1919 р. вступив у силу новий закон про Надзвичайні військові суди, військово-польові суди на території України були скасовані [22, с. 58].

Як відомо, законом армійського життя є статут, який чітко визначає шляхи зміцнення військової дисципліни. Особливої ваги набуває це питання в період, коли незалежність потрібно виборювати зі зброєю в руках. У зв'язку із цим 21 січня 1919 р. Головним Отаманом було затверджено Дисциплінарний статут, який поряд із підвищенням дисципліни сприяв підвищенню боєздатності у військах [23, арк. 2 – 13].

З метою підвищення бойового духу війська, скорочення штатів управлінь і військових частин впроваджувалась реорганізація військової структури. Так, 21 лютого 1919 р. затверджено наказ військам Дієвої Армії УНР (ч. 2), за яким впроваджувалась нова організація – кіш. У результаті утворювалось 7 кошів, кожний у складі двох загонів [24, арк. 17]. Однак, намагання військового командування підняти бойовий дух вояків, використавши козацькі військові традиції, не приніс бажаних результатів. Ці нововведення були не на часі.

Одним з першочергових завдань для Директорії було формування Вищого Військового командування. Реально зміни почалися взимку 1919 р. До цього часу існували як структури гетьманських установ, так і нових “повстанських”.

Після гетьманського перевороту Міністерство Військових справ очолив ген.О. Рогоза, колишній командувач 4-ої армії Румунського фронту. Шефом Генерального Штабу залишався полк.О. Сливинський [25, с. 15 – 16]. Згідно з постановою Директорії УНР від 9 січня 1919 р. от. Греків прийняв посаду Військового Міністра [26, арк. 14].

Аналізуючи систему вищого військового управління, слід підкреслити, що відповідно до наказу Військового Міністерства, прийнятого 22 лютого 1919 р., на чолі всього війська стояв головний отаман республіканських військ, якому підпорядковувалась кадрова армія з установами Військового Міністра та Дієва Армія УНР [27, арк. 15 – 20].

У системі Вищого Військового Управління була чітко розроблена система підпорядкування в кожній із ланок. Так, начальнику Генерального штабу підпорядкувались з прямою доповіддю начальник Головного управління Генерального штабу (ГУГШ), начальник Головної шкільної управи, начальник Головного штабу та начальник Головної геодезичної управи.

Морське відомство УНР прямо і безпосередньо підпорядковувалось Головному Отаману. Міністр Морських справ М. Білінський доклав багато зусиль для організації двох полків морської піхоти, які брали активну участь у боротьбі [28, с. 4].

За часів Директорії діяльність Генерального Штабу припинилась, і старшини перейшли до Штабу дієвої армії. Штаб дієвої армії керував операціями Наддніпрянської Армії до часу утворення Штабу Головного Отамана в серпні 1919 р. Начальником Штабу Дієвої Армії призначено полк.А. Мельника, його помічником – от. В. Тютюнника. Генерал-квартирмейстром призначено ген. В. Сінклера, а пізніше – полк. М. Капустянського [29, с. 16].

Після виходу соціалістів з уряду (на початку лютого 1919 р.) праві українські партії намагалися обмежити компетенції С. Петлюри як Головного Отамана, звинувачуючи його у військових невдачах. З огляду на це на підставі окремого закону 24 лютого 1919 р. введено посаду Наказного отамана, якому доручалось ведення всіх військових операцій. На нову посаду був призначений О. Греків. За Головним Отаманом залишався “верховний догляд за всіма Збройними Силами республіки” [30, с. 111]. Однак керівництво армією фактично залишалось в руках С. Петлюри. Як писав І. Мазепа: “Траплялось, що Греків і Петлюра своїми протилежними наказами вступали в гострий конфлікт між собою” [31, с. 111]. Для покращання ситуації затверджувався розподіл повноважень між Військовим Міністром, який відповідав за підготовку і проведення військової політики в мирний час за межами

фронту, та між Наказним Отаманом, який командував Дієвою Армією, тобто керував безпосередньо військами, що брали участь у бойових діях чи знаходились на фронті [32, с. 161].

Після квітнево-травневої поразки було розроблено положення про Військову раду, до функцій якої входило обговорення правових справ, розгляд і вирішення найважливіших фінансово-господарських питань; обговорення найважливіших питань про стан військ, флоту, військових шкіл [33, арк. 71].

З метою удосконалення вишколу бойових частин і впровадження єдиної системи військової муштрової підготовки 23 червня 1919 р. було прийнято Муштровий статут [34, с. 8]. Залишалось не вирішеним питання впорядкування залогової служби, адже потрібно було впровадити загальні норми стосунків і визначити права і обов'язки посадових осіб. Статут залогової служби, затверджений 10 липня 1919 р., мав на меті унормувати та забезпечити лад у місцях, де перебувала армія [35, с. 119].

Завершив впровадження в життя статутів, які регламентували армійські норми, Статут Внутрішньої служби. У ньому визначались роль і місце армії в державі, її обов'язки перед нею, а також обов'язки держави перед армією [36, с. 192].

На середину червня 1919 р. ситуація у Збройних силах Директорії була складна. Щоб урятувати армію від розколу та деморалізації, 13 червня 1919 р. був ухвалений Радою Народних Міністрів і затверджений Директорією Закон про “Державний Інспекторат у військових частинах та інституціях УНР” [37, арк. 54]. До складу Державного Інспекторату входили державні інспектори польових управлінь Дієвої армії, Штабу армії, Головної управи постачання, інших центральних військових органів, котрим підлягали інспектори військових з'єднань і частин [38, с. 230]. Із введенням в українській армії державного інспекторату фактично в одному органі було зведено і політичну, і військову контррозвідку, що мало серйозно вплинути на підвищення боєздатності регулярних військ. На думку Темка Г.Д., “революційна” фраза поступилась місцем національно-патріотичній пропаганді. Але час було упущено і введення державного інспекторату вже не могло виключити моральної втрати політичного моноліту аполітичної української армії, нанесеної пропагандою більшовиків [39, с. 84].

Отже, період національно-визвольних змагань з кінця листопада 1918 р. по середину липня 1919 р. був складний в історії українського народу. В умовах війни командування Армії УНР виявило твердість духу та планомірно проводило реорганізацію Збройних сил Директорії. Завдяки ґрунтовним реформам Армія УНР стала з напівпартизанської, якою була на початку війни, дійсно регулярною. Створенню дисциплінованої військової організації сприяло впровадження основних військових статутів. Протягом вказаного періоду вдосконалювалась система мобілізації, затверджувалася та розвивалася структура війська та вищого військового управління.

Сьогодні, коли Україна стала самостійною державою та знаходиться на етапі розбудови власних Збройних сил, потрібно враховувати досвід, придбаний старшими поколіннями в ході збройної боротьби з ворогами Вітчизни та засвоювати уроки минулого.

1. Литвин М.Р., Науменко К.Є. *Історія галицького стрілецтва*. – Львів, 1991.
2. Кравчук М. *Правові основи будівництва Збройних сил України в 1919 – 1993 рр.* – Івано-Франківськ; Коломия, Плай, 1997.
3. Сідак В. *Національні спецслужби в період Української революції 1917 – 1921 рр. (невідомі сторінки історії)*. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1998.
4. *Збірник наукових праць другого конгресу петлюрівців в Україні*. – К., 1996.
5. Литвин С. *Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана*. – К.: Видавництво імені

Олени Теліги, 2001. 6. Кравчук М. Збройні сили Української Народної Республіки // *Право України*. – 1998. – № 7. 7. ЦДАВО України. – Ф. 1076. Оп.1. Спр. 8. 8. Кравчук М. Збройні Сили Української Народної Республіки // *Право України*. – 1998. – № 7. 9. Там само. 10. ЦДАВО України. – Ф. 1078 – с. Оп. 3. Спр. 98. 11. Там само. 12. Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова “Україна в добі Директорії УНР” // *Український історик*. – 1967. – № 1 – 2. 13. ЦДАВО України. – Ф. 1078- с.-Оп.3. Спр.98. 14. Кравчук М. Збройні Сили Української Народної Республіки. – 1998. – № 7. 15. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К., 2001. 16. ЦДАВО України. – Ф. 1078 с.Оп.3. Спр.98. 17. Там само. – Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 4. 18. Там само. – Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 4. 19. Там само. – Ф. 1075. Оп. 1. Спр. 15. 20. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т. 3. – К., 1999. 21. Мироненко О. Військово-польові суди Директорії // *Українське державотворення. Словник-довідник*. – К., 1997. 22. Там само. 23. ЦДАВО України. – Ф. 1078 Оп. 1. Спр. 80. 24. Там само. – Ф. 1078, Оп.1. Спр. 97. 25. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. 26. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп.4. Спр. 1. 27. Там само. – Ф. 1078. Оп. 4. Спр. 15. 28. Романюк А. Українська Чорноморська Фльота в 1918 – 1919 // *Літопис Червоної Калини*. – Львів, 1932. – Ч. 4. 29. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. 30. Мазепа І. Україна в огні і бурі революцій 1917 – 1921. – Т. 1. – Прага, 1994. 31. Там само. 32. Яцюк М.В. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918 – 1920). Автореф. дис... канд. іст. наук. – Харків, 2000. 33. ЦДАВО України. – Ф. 1078. Оп.4. Спр. 1. 34. Муштровий статут піхоти. – /Б.М./ Вид. Відділу навчання військ головного упр. штабу, 1919. 35. Статут залогової служби. – Львів: Вид. Управи навчання війська генерального штабу, 1921. 36. Яцюк М.В. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918 – 1920). – Харків, 2000. 37. ЦДАВО України. – Ф. 1078. Оп.4. Спр.1. 38. Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції 1917 – 1921 рр. (невідомі сторінки історії). – К., 1998. 39. Темко Г.Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз). – К., 1997.

І.Г. Шандрівський

БОЙОВІ ДІЇ АРМІЇ УНР НА ПОДІЛЛІ У 1919 – 1920 рр.: ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ МИКОЛИ КАПУСТЯНСЬКОГО

© Шандрівський І.Г., 2003

Аналізуються історико-мемуарні праці члена українського військово-історичного товариства, генерал-полковника Миколи Капустянського (1880 – 1969) про бойові дії Армії Української Народної Республіки проти більшовицького війська на Поділлі у 1919 – 1920 рр.

The article researches the historic-memoir works that were written by Colonel-General Mikola Kapustiansky, a member of the Ukrainian military-historical community. These works expose the combat actions of the Army of the Ukrainian People Republic against the Bolshevik troops in Podillja region from 1919 to 1920.

Національно-демократична революція 1917 – 1921 рр. та героїчна збройна боротьба за державну незалежність і соборність України викликали зацікавлення і продовжують привертати увагу вітчизняних і зарубіжних істориків і взагалі нашого суспільства. Її історичне значення для українського народу переоцінити неможливо. “Революційні роки